

تکامل چیست؟

هر نفس نو می‌شود دنیا و ما
بی‌خبر در نو شدن اندر بقا
(مولانا)

دکتر جلال ولی‌الهی
دانشیار دانشگاه تربیت دبیر
شهید رجایی

(فرگشت) استفاده کرده‌اند. اما این لغت در برگزیده معنای اوولوشن نیست؛ زیرا اگر کلمه فرگشت را با کسره زیر (ف) بخوانیم، که می‌شود فرگشت، معنای آن فر خوردن و دورزدن و گشتن است. اگر این کلمه را با فتحه روی (ف) بخوانیم؛ یعنی فرگشت، فر به معنی نور و نور ایزدی است و اینها هیچ‌کدام در برگزیده مفهوم تکامل، تغییر، تحول و نقطه عطف در تغییر نیستند.

تکامل از طریق انتخاب طبیعی به معنی سازگاری با قانونمندی‌های نظام طبیعت است. هر موجودی که با این قانونمندی‌ها، محدودیت‌ها، موانع و تنگناها سازگارتر باشد ماندنی است و گرنه محکوم به نابودی است. انسان‌ها نیز چه از نظر بدنی و فیزیکی و چه از نظر ذهنی تغییر و تکامل می‌یابند.

کلیدواژه‌ها: توسعه، حداکثر محصول قابل برداشت، عدالت زیست محیطی جهانی
نظریه تکامل و انتخاب طبیعی یکی از چالش‌برانگیزترین نظریه‌ها در عرصه زیست‌شناختی در غرب بوده است. در این نوشتار، دیدگاه‌های برخی از علمای معاصر اسلام درباره نظریه‌های داروین خلاصه شده‌اند.

مفهوم لغوی تکامل در زیست‌شناسی

Evolution از واژه EVOL به معنای تغییر و تحول، سیر تکامل و دگرگونی است؛ فرایندی که به موجب آن موجودات زنده اولیه ایجاد شده‌اند.
در زبان فارسی برای مفهوم تکامل زیست‌شناختی از واژه

از گذشته تا امروز، به مراتب از توانمندی‌های بدنی و فیزیکی بشر کاسته شده و به توانایی‌های ذهنی و مغزی او افزوده شده است. پس تکامل به معنای تغییر در قدرت بدنی و بزرگ‌شدن جثه و هیكل نیست بلکه منظور از آن سازگاری هرچه بیشتر با جهان پیرامون و درک شرایط محیط طبیعی است. درباره تکامل از طریق انتخاب طبیعی مقاله دیگری در این شماره ارائه شده است که برای دستیابی به جزئیات بیشتر می‌توانید به آن رجوع کنید.

چالش‌ها و برداشت‌ها از نظریه داروین درباره منشأ انواع

هیچ تعارضی بین مفهوم انتخاب طبیعی و اندیشه عالم‌ان جهان اسلام که آن را درک کرده‌اند، وجود ندارد. بحث بر سر این موضوع است: «نظریه تکامل» از منظر اسلام. پرسش: آیا قرآن نظریه تکامل درباره خلقت و آفرینش اولیه انسان را تأیید می‌کند؟

پاسخ اجمالی: طبق آیات قرآن و روایات اسلامی، نخستین انسان از گل آفریده شده و حاصل تکامل انواع نیست. قرآن کیفیت آفرینش «انسان و نسلش» را در سوره سجده، آیه ۷ و ۸ چنین بیان می‌کند: «بَدَأَ خَلْقَ الْإِنْسَانِ مِنْ طِينٍ. ثُمَّ جَعَلَ نَسْلَهُ مِنْ سُلَالَةٍ مِنْ مَاءٍ مَهِينٍ» آفرینش انسان را از گل آغاز کرد. سپس نسل او را از عصاره‌ای از آب ناچیز و بی‌قدر آفرید.

پاسخ تفصیلی:

نظریه «تکامل» و نظریه «ثبوت انواع»

در میان دانشمندان علوم طبیعی دو فرضیه درباره آفرینش موجودات زنده وجود داشته است:

۱. فرضیه «تکامل انواع» یا «ترانسفورمیسم»: طبق این نظریه انواع موجودات زنده در آغاز به شکل کنونی نبودند بلکه ابتدا موجودات تک‌سلولی در آب اقیانوس‌ها و لایه‌های لجن‌های اعماق دریاها با یک جهش پیدا شدند. به عبارتی، بعضی از موجودات بی‌جان در شرایط خاصی قرار گرفتند که از آن‌ها نخستین سلول‌های زنده پیدا شد. این موجودات ذره‌بینی زنده به تدریج تکامل یافتند و از نوعی به نوع دیگر تغییر شکل دادند. از دریاها به صحراها و از آنجا به هوا منتقل شدند و در ادامه انواع گیاهان و جانوران آبی، زمینی و پرندگان به وجود آمدند. آخرین حلقه این تکامل همین انسان است که از موجوداتی شبیه به میمون و سپس میمون‌های انسان‌نما ظاهر شد.

۲. فرضیه «ثبوت انواع» یا «فیکسیسم»: این نظریه می‌گوید هرکدام از انواع جانداران جداگانه از آغاز به همین شکل کنونی ظاهر گشتند و هیچ نوع به نوع دیگر تبدیل نشده و به طبع انسان هم دارای خلقت مستقلی بوده که از آغاز به همین صورت آفریده شده است.

دانشمندان هر دو گروه برای اثبات عقیده خود مطالب فراوانی نوشته‌اند و در محافل علمی بر سر این مسئله جنگ و نزاع‌های زیادی کرده‌اند. شکی نیست که امروزه در محافل علوم طبیعی بیشتر دانشمندان طرفدار فرضیه تکامل‌اند (تفسیر نمونه، مکارم

شیرازی، ناصر، تهران، دارالکتب الإسلامیه، ۱۳۷۴ ه. ش، چاپ اول، ج ۱۱، ص ۸۲ و ۸۳ با تلخیص).

نظریه‌های منشعب از نظریه تکامل داروین اگرچه با گفته‌های داروین تفاوت‌هایی دارند، به خاطر پذیرش دو اصل بسیار مهم «پیشرفت و تغییر حیات» و «نیای مشترک»، تقریباً همه تحت تأثیر آن طبقه‌بندی می‌شوند. آنچه امروز دانشمندان و زیست‌شناسان در مجامع علمی به‌عنوان نظریه تکامل می‌شناسند بیشتر به تغییرات ژنتیکی نظر دارد تا تحلیل منشأ خلقت. نظریه تکامل به خاطر بحث درباره موضوع «نیای مشترک» انواع و تلاش برای تبارشناسی و مطالعه سلول خودهماندند در حدود چهار میلیارد سال پیش، خود به خود ظرفیت بسیاری زیادی برای تناقض پیدا کردن با آموزه‌های ادیان در موضوع خلقت دارد (مقاله «قرآن و رویکردهای جدید نظریه تکامل»، کلانتری، ابراهیم، رضایی، روح‌الله، مجله علمی تخصصی قرآن و علم، بهار و تابستان ۱۳۸۹، شماره ۶، ص ۱۳ تا ۴۴).

بسیاری کوشش دارند میان این فرضیه و مسئله خدانشناسی نوعی تضاد قائل شوند که حتی شاید از یک نظر حق داشته باشند؛ زیرا پیدایش عقیده «داروینیسم» جنگ شدیدی میان ارباب کلیسا از یک‌سو، و طرفداران این فرضیه از سوی دیگر به وجود آورد. در آن عصر، به دلایل سیاسی و اجتماعی خاصی، درباره این مسئله تبلیغات وسیعی صورت گرفت و گفته شد که «داروینیسم» با «خدانشناسی» سازگار نیست. ولی امروز می‌دانیم که این دو با هم تضادی ندارند؛ یعنی ما چه فرضیه تکامل را قبول کنیم و چه آن را بر اثر فقدان دلیل رد نماییم، در هر دو صورت می‌توانیم خدانشناس باشیم. بنابراین، غوغای تضاد میان عقیده تکامل انواع با مسئله خدانشناسی بی‌اساس و بی‌دلیل است (تفسیر نمونه، همان، ص ۸۵ و ۸۶ با تلخیص).

بعد از بیان این مقدمه، نوبت به طرح این سؤال می‌رسد که آیا فرضیه تکامل انواع با نظر اسلام درباره آفرینش تضادی دارد یا نه؟ یعنی آیا می‌توان آموزه‌های متون اصیل اسلامی را با چارچوب‌های نظریه تکامل جمع بست یا خیر؟

یکی از نکات جالب هنگام بررسی این سؤال این است که هم طرفداران تکامل انواع و هم منکران آن، برای اثبات مقصود خویش به آیات قرآن تمسک جستند (البته می‌توان ادله آن‌ها را نقد کرد).

ادله طرفداران تکامل انواع

مهم‌ترین آیه‌ای که طرفداران تکامل بر آن تکیه می‌کنند آیه ۳۳ سوره آل عمران است: «إِنَّ اللَّهَ اصْطَفَىٰ آدَمَ وَ نُوحًا وَ آلَ إِبْرَاهِيمَ وَ آلَ عِمْرَانَ عَلَى الْعَالَمِينَ» خداوند آدم و نوح و آل ابراهیم و آل عمران را بر جهانیان برگزید. طرفداران فرضیه تکامل معتقدند همان‌گونه که نوح، آل ابراهیم و آل عمران در میان امتی زندگی می‌کردند و از میان آن‌ها برگزیده شدند، آدم نیز باید چنین باشد. یعنی در عصر و زمان او انسان‌هایی وجود داشته‌اند و آدم از میان آن‌ها «برگزیده خدا» شده است. این

نشان می‌دهد که آدم اولین انسان روی زمین نبوده بلکه قبل از او انسان‌های دیگری بوده‌اند و امتیاز آدم همان جهش فکری و معنوی اوست که سبب برگزیده‌شدنش از میان همنوعانش شد. اما باید توجه داشت که این تحلیل در صورتی صحیح است که مقصود از واژه «عالمین» مردم معاصر بوده باشد. در حالی که عالمین اعم از معاصران است؛ همان‌گونه که در حدیثی معروف و در فضیلت بانوی اسلام حضرت فاطمه (سلام‌الله‌علیها) از پیامبر اسلام (صلی‌الله‌علیه و آله) نقل شده که می‌فرماید: «فَأَمَّا ابْنَتِي فَاطِمَةَ فَهِيَ سَيِّدَةُ نِسَاءِ الْعَالَمِينَ مِنَ الْأُولِيِّينَ وَالْآخِرِينَ» یعنی دخترم فاطمه بانوی زنان جهان از اولین و آخرین است بحارالانوار، مجلسی، محمد باقر بن محمد تقی، بیروت، دار احیاء التراث العربی، چاپ دوم، ج ۳۷، ص ۸۵. در این صورت، آیه فوق دلالتی بر مقصود نخواهد داشت و درست مثل این است که کسی بگوید خداوند عده‌ای را از میان انسان‌ها (انسان‌های تمام قرون و اعصار) برگزیده که یکی از آن‌ها آدم است. با این حساب هیچ لزومی ندارد که در عصر و زمان آدم انسان‌های دیگری وجود داشته باشند (تفسیر نمونه، همان، ص ۸۷ و ۸۸).

نشان می‌دهد که آدم اولین انسان روی زمین نبوده بلکه قبل از او انسان‌های دیگری بوده‌اند و امتیاز آدم همان جهش فکری و معنوی اوست که سبب برگزیده‌شدنش از میان همنوعانش شد.

اما باید توجه داشت که این تحلیل در صورتی صحیح است که مقصود از واژه «عالمین» مردم معاصر بوده باشد. در حالی که عالمین اعم از معاصران است؛ همان‌گونه که در حدیثی معروف و در فضیلت بانوی اسلام حضرت فاطمه (سلام‌الله‌علیها) از پیامبر اسلام (صلی‌الله‌علیه و آله) نقل شده که می‌فرماید: «فَأَمَّا ابْنَتِي فَاطِمَةَ فَهِيَ سَيِّدَةُ نِسَاءِ الْعَالَمِينَ مِنَ الْأُولِيِّينَ وَالْآخِرِينَ» یعنی دخترم فاطمه بانوی زنان جهان از اولین و آخرین است بحارالانوار، مجلسی، محمد باقر بن محمد تقی، بیروت، دار احیاء التراث العربی، چاپ دوم، ج ۳۷، ص ۸۵. در این صورت، آیه فوق دلالتی بر مقصود نخواهد داشت و درست مثل این است که کسی بگوید خداوند عده‌ای را از میان انسان‌ها (انسان‌های تمام قرون و اعصار) برگزیده که یکی از آن‌ها آدم است. با این حساب هیچ لزومی ندارد که در عصر و زمان آدم انسان‌های دیگری وجود داشته باشند (تفسیر نمونه، همان، ص ۸۷ و ۸۸).

نشان می‌دهد که آدم اولین انسان روی زمین نبوده بلکه قبل از او انسان‌های دیگری بوده‌اند و امتیاز آدم همان جهش فکری و معنوی اوست که سبب برگزیده‌شدنش از میان همنوعانش شد.

نشان می‌دهد که آدم اولین انسان روی زمین نبوده بلکه قبل از او انسان‌های دیگری بوده‌اند و امتیاز آدم همان جهش فکری و معنوی اوست که سبب برگزیده‌شدنش از میان همنوعانش شد.

ادله طرفداران ثبوت انواع

طرفداران نظریه ثبوت انواع نیز آیاتی از قرآن را برای تأیید نظرشان برگزیده‌اند. مانند آیات ۲۶ و ۲۸ سوره مبارکه حجر که طبق آن، خداوند انسان را از «گل خشک» که از گل تیره رنگ و بدبویی گرفته شده، آفریده است. در آیه ۲۶ می‌خوانیم: «وَلَقَدْ خَلَقْنَا الْإِنْسَانَ مِنْ صَلْصَالٍ مِنْ حَمَإٍ مَسْنُونٍ» ما انسان را از گل خشکیده‌ای [همچون سفال] که از گل بدبوی [تیره رنگی] گرفته شده بود آفریدیم. و در آیه ۲۸ نیز می‌خوانیم: «وَإِذْ قَالَ رَبُّكَ لِلْمَلَائِكَةِ إِنِّي خَالِقٌ بَشَرًا مِنْ صَلْصَالٍ مِنْ حَمَإٍ مَسْنُونٍ» و [به خاطر بیاور] هنگامی که پروردگارت به فرشتگان

انتشارات موسسه امام خمینی، ص ۲۳۷).

اصولاً با جمع‌بندی آیاتی که در قرآن به آفرینش انسان اشاره می‌کند می‌توان به این نتیجه رسید که این آیات، با خلقت نوعی و فرضیه ثبوت انواع موافق و سازگارترند. بحث آفرینش انسان در قرآن کریم به صورت‌های مختلفی بیان شده است:

برخی از آیات بیانگر کیفیت و منشأ آفرینش حضرت آدم هستند، دسته دوم، درباره آفرینش نوع انسانی بحث می‌کنند و دسته سوم، آفرینش حضرت آدم و نسل او را به صورت جداگانه مورد بحث قرار داده‌اند <https://www.makarem.ir/maaref/fa/article/index/413618>.

از مجموع آنچه گذشت، چنین نتیجه می‌گیریم که آیات قرآن هرچند به صورت مستقیم درصدد بیان مسئله تکامل یا ثبوت انواع نیست؛ ظواهر آیات مربوط به «خلقت آدم»، خلقت ایشان را مستقل دانسته و درباره سایر جانداران نیز سکوت کرده است (تفسیر نمونه، همان، ص ۸۹).

«تئوری تکامل یا فرگشت به‌رغم همه دگرگونی‌های تئوریک که از زمان مطرح‌شدنش تاکنون پیدا کرده و به‌رغم مدعیان و طرفداران بسیاری که دارد، همواره مخالفان و منکرانی از طیف اندیشمندان، زیست‌شناسان و فسیل‌شناسان نیز داشته است و لذا نمی‌توان به‌طور قطع به درستی آن اذعان نمود.

به هر حال هنوز حلقه‌های واسطه بین انسان و موجودات قبل از او به درستی پیدا نشده. به فرض صحت فرضیه تکامل لاقط به صدها نمونه واسطه بین انسان و شامپانزه نیاز است تا صحت این فرضیه را منطقی و قابل قبول کند. در سال گذشته فسیلی پیدا شد که گفته شد نمونه‌ای از موجود واسطه بین انسان و حیوانات قبلی است. آن قدر طرفداران فرگشت از این کشف خوشحال شدند که تا مدتی نقاشی این فسیل به‌عنوان لوگو در سایت گوگل قرار داشت.

این امر نشان می‌دهد که هنوز فرضیه فرگشت در حد یک تئوریک است که نیاز شدیدی به شواهد اثباتی دارد. هر آنچه در وضعیت موجود به‌عنوان دلایل اثبات این فرضیه ارائه می‌شود، در واقع شواهد امکان و عدم استحالة این فرضیه است نه دلایل ثبوت و وقوع حتمی این فرضیه و عدم امکان فرضیه‌های مشابه. در هر صورت حتی اگر بنا را بر صحت صد در صد این فرضیه بگذاریم، باز از نگاه آموزه‌های اسلامی صحت این فرضیه هیچ منافاتی با مبانی کلی فکری و اعتقادی ما نخواهد داشت. هرچند کلیسای کاتولیک از گذشته تا حال به شدت با این فرضیه به مقابله برخاسته و پذیرش آن را عین مخالفت با انجیل و مبانی خدانشناسی دانسته است اما ما مسلمانان هیچ‌گاه چنین دیدگاهی نداشته و نداریم. (عیناً برگرفته از مرکز ملی پاسخ به شبهات دینی ۱۳۹۰/۷/۸، ۲۱:۲۷ شناسه مطلب: ۴۹۶۵۸، وبگاه: <https://pasokhgoo.ir/node/49658>

بر این اساس پیدایش نسل کنونی بشر ناشی از خلقت اعجاز‌گونه یک زن و مرد و توالد و تناسل آن دو است اما قبل از این نسل موجودات انسان‌نمایی به نام انسان نئاندرتال یا

کرماتیون روی زمین می‌زیستند که از کیفیت خلقت و زندگی آن‌ها اطلاع چندانی نداریم اما چه بسا خلقت آن‌ها نتیجه تطور انواع و تکامل و انتخاب طبیعی موجودات باشد. در نتیجه با این فرض هم می‌توان نظریه تکامل را درست دانست و هم خلقت دفعی آدم و حوا (فیکسیسم) را. اتفاقاً در بعضی از روایات وارده از ائمه (ع) مطالبی آمده که سابقه وجود ادوار بشری بسیاری را قبل از دوره حاضر اثبات می‌کند. امام صادق (ع) به راوی فرمود: شاید گمان می‌کنید که خدا غیر از شما هیچ بشر دیگری را نیافریده است. نه چنین نیست، بلکه هزار هزار آدم آفریده که شما از نسل آخرین آن‌ها هستید (شیخ صدوق، توحید، انتشارات جامعه مدرسین، قم، ۱۳۹۸ ه.ق، ج ۱، ص ۲۷۷ و ۱۳۹۸).

این بود خلاصه‌ای از نظریه‌های عالمان دینی معاصر درباره نظریه تکامل. برای دستیابی به اطلاعات بیشتر درباره موضوع انتخاب طبیعی به مقاله دیگری که در این شماره ارائه شده مراجعه کنید. کلیه منابع عیناً در متن آورده شده‌اند و فقط مقدمه نوشته سردبیر است.

منابع

۱. قرآن کریم

2. Freedman. Bill. (2022). Environmental Science a Canadian perspective. Co., San Francisco, CA. Gould, S.J. (ed.). 1993.

3. <https://www.pasokhgoo.ir/node/68475>.

4. B. Tavitian, F. Chauveau, C. Pestourie, F. Ducong'e, P. Boisseau. P. Houdy. M. Lahmani (2007), Nanoscience, Nanobiotechnology and Nanobiology.

انتخاب اپتامر توسط تکامل داروینی.

5. P. Boisseau. P. Houdy. M. Lahmani (Eds.) 2007 Nanoscience Nanobiotechnology and Nanobiology.

۶. شیخ صدوق، توحید، جامعه مدرسین قم، ۱۳۹۸ ه.ق، ج ۱.

